

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967) ΩΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σάββας Ρομπόλης, Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

1. Εισαγωγή

Η μελέτη της μετανάστευσης στη μεταπολεμική Ελλάδα, έχει γίνει αντικείμενο σημαντικών εργασιών, που στην πλειοψηφία τους χαρακτηρίζονται από μια προσέγγιση του φαινομένου που δεν συνδέεται με την οικονομική διάρθρωση και την αναπτυξιακή πολιτική.

Από την άποψη αυτή, η υπόθεση εργασίας που συμπυκνώνεται, στο εάν οι μεταναστευτικές κινήσεις στη μεταπολεμική Ελλάδα αποτελούν ή όχι συστατικό στοιχείο της αναπτυξιακής διαδικασίας της χώρας, παραμένει "ανοικτή" προς επεξεργασία και έλεγχο.

Ετσι, στην εισήγηση αυτή θα επιχειρηθεί να αποσαφηνιστεί αν οι θύλακες δημιουργίας του μεταναστευτικού φαινομένου βρίσκονται στην οικονομική διάρθρωση και την αναπτυξιακή πολιτική ή στη φύση των Ελλήνων (κοσμοπολίτες, στοιχεία αναζήτησης και περιπέτειας), τη "Μοίρα και Δόξα", την "Ευλογία και Κατάρα" της χώρας μας.

Η μεθοδολογική προσέγγιση διερεύνησης αυτής της υπόθεσης εργασίας, χαρακτηρίζεται από τη διαπλοκή του προτύπου ανάπτυξης στην Ελλάδα σε σχέση με την απασχόληση.

Ειδικότερα, η κεντρική επιδίωξη της διερεύνησής μας εστιάζεται :

- στην αποσαφήνιση και ερμηνεία της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής, από την οπτική των διεθνών συναλλαγών και της θέσης που κατέχει η ελληνική οικονομία στην παγκόσμια αγορά, ώστε να επισημανθεί εάν η μετανάστευση είναι ή όχι "προϊόν" της σχέσης μεταξύ αναπτυσσόμενων και υπανάπτυκτων χωρών.
- στην επισήμανση της μετανάστευσης, ως συστατικού ή όχι στοιχείου της αναπτυξιακής διαδικασίας της χώρας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945 - 1967).

2. Η Μετανάστευση στην Ελλάδα και η Διαδικασία Διαμόρφωσής της

2.1. Οικονομική Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική κατά τη Μεσοπολεμική Περίοδο.

Διερευνώντας τις συνθήκες δημιουργίας των μεταναστευτικών κινήσεων, επικεντρώνουμε την προσέγγισή μας στην εξέταση της οικονομικής διάρθρωσης και της αναπτυξιακής πολιτικής στην ελληνική οικονομία.

Μια τέτοια τοποθέτηση της μετανάστευσης σε συγκεκριμένα ιστορικά και διαρθρωτικά πλαίσια, είναι αναγκαία, όχι μόνο για την κατανόηση των διαφορών και των ιδιομορφιών που έχουν ανάμεσά τους τα μεταναστευτικά ρεύματα που διαδραματίζονται στην ίδια περίοδο σε διαφορετικές χώρες, αλλά για να επισημανθεί η γενεσιουργός αιτία της μετανάστευσης στην Ελλάδα, σε σχέση με αυτή των σημερινών και μελλοντικών προβλημάτων της απασχόλησης και ανεργίας στη χώρα μας.

Στα πλαίσια αυτά αν εξετάσουμε τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας κατά τη μεσοπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα τη συγκρότηση της βιομηχανικής παραγωγής, θα παρατηρήσουμε ότι ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής, ο απασχολούμενος εργατικός πληθυσμός και οι μηχανολογικές εγκαταστάσεις παρουσιάζουν μια ανοδική τάση, ιδιαίτερα τα τελευταία είκοσι χρόνια της περιόδου, που προέρχεται κυρίως από τους κλάδους της βιομηχανίας που παράγουν είδη για την ατομική κατανάλωση, δηλ. από τους κλάδους της ελαφράς βιομηχανίας. Αν συγκρίνουμε τη συνολική πρόοδο στην παραγωγή κάθε βιομηχανικού κλάδου (με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ) παρατηρούμε ότι η παραγωγή στις μηχανολογικές βιομηχανίες (σ'αυτές δεν περιλαμβάνονται η μηχανουργία, αλλά η ελαφριά μεταλλοτεχνική βιοτεχνία) είναι αρκετά μικρή σε σχέση με τους άλλους κλάδους, που κατά κύριο λόγο είναι η κλωστούφαντουργία, οι οικοδομικές και χημικές επιχειρήσεις (εκτός λιπασμάτων) καθώς και οι βιομηχανίες επεξεργασίας δερμάτων και ειδών διατροφής.¹

Η διαμόρφωση αυτής της οικονομικής διάρθρωσης είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής εκβιομηχάνισης (κίνητρα για την εισαγωγή μηχανολογικού εξοπλισμού), που συμπυκνώνεται στη χρησιμοποίηση εισαγόμενου εξοπλισμού και στην παράλληλη εγκατάλειψη της προσπάθειας να αναπτυχθεί εγχώρια παραγωγή των βιοτεχνικών μονάδων βασικού μηχανολογικού εξοπλισμού.

Η πολιτική αυτή εδραίωσε κατά τη μεσοπολεμική περίοδο τη διαδικασία της εισαγόμενης, "έτοιμης", εκβιομηχάνισης, στη βάση της οικονομικής αντίληψης που θεωρεί την εισαγωγή τεχνολογίας από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες οικονομικά συμφέρουσα για την εθνική οικονομία, επειδή : α) είναι οικονομικά δαπανηρό να παράγονται κεφαλαιουχικά αγαθά από εγχώριες μονάδες παραγωγής μηχανολογικού εξοπλισμού και β) επιταχύνει τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης στις υπανάπτυκτες χώρες.

Η πολιτική αυτή είχε ως καθοριστική συνέπεια στην εθνική οικονομία, τη βαθμιαία καταστροφή κάθε εγχώριας οργανωτικής, υλικοτεχνικής, επιχειρηματικής και τεχνολογικής υποδομής, σε συνδυασμό με την υποβαθμισμένη αξιοποίηση -για λογαριασμό της χώρας μας- των ανθρώπινων και φυσικών πόρων. Ετσι οριοθετήθηκε κατ'αυτόν τον τρόπο η δραστηριότητα των εγχώριων μεταποιητικών βιοτεχνικών μονάδων στην επισκευή των εισαγόμενων μηχανημάτων ή στην κατασκευή προϊόντων που από τη φύση τους δεν προσφέρονταν για μαζική παραγωγή, ή τέλος στην κατασκευή κυρίως καταναλωτικών προϊόντων που για συγκεκριμένους λόγους δεν είχαν συγκεντρώσει το επιχειρηματικό ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών².

1. Περιοδικό "Νέα Οικονομία", Χρόνος Α', Τεύχος Β', Ιούνιος 1947, σελ. 406.

2. Δ. Σαϊκάς : Ο κλάδος των μηχανοκατασκευών στην Ελλάδα, αδημοσίευτη μελέτη ΚΕΠΕ, Αθήνα 1982, σελ. 12.

Παράλληλα, η διαδικασία αυτή εδραίωσε την εξειδίκευση της χώρας προς την κατεύθυνση "ενδιάμεσων" δραστηριοτήτων (υπηρεσίες, εμπόριο, ναυτιλία και μεταπολεμικά τουρισμός)³ με την ερμηνεία ότι η διαμορφούμενη οικονομική διάρθρωση και βιομηχανική και τεχνολογική υπανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, δεν είναι το αποτέλεσμα του διεθνούς καταμερισμού εργασίας που προέκυψε από τον τρόπο λειτουργίας της παγκόσμιας οικονομίας και της θέσης που έλαβε σ'αυτήν η χώρα μας, αλλά από το "γεγονός" των καλύτερων επιδόσεων που είχαν οι Έλληνες σ'αυτές τις δραστηριότητες, απ'ότι σε οργανωτικές, τεχνολογικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες που απαιτούν ορθολογική αντιμετώπιση και πνεύμα προγραμματισμένης προοπτικής.

2.2 Η Μετανάστευση στην Ελλάδα κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945 - 1967) ως Συνιστώσα της Αναπτυξιακής Πολιτικής.

Με την έναρξη της μεταπολεμικής περιόδου τα χαρακτηριστικά της διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας συμπίπτουν με αυτά που επισημάναμε στην προηγούμενη περίοδο. Επιπλέον, ο εξωστρεφής προσανατολισμός της οικονομίας σ'αυτή την περίοδο, θεωρήθηκε ο πρωταρχικός στρατηγικός στόχος της οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του προβλήματος της διεύρυνσης του βιομηχανικού δυναμικού, παράλληλα με τη βελτίωση της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και του ισοζυγίου πληρωμών. Μέσο υλοποίησης αυτού του στρατηγικού στόχου ήταν οι με διάφορες μορφές εισορή και ενίσχυση του ρόλου του ξένου κεφαλαίου⁴ (θυγατρικές επιχειρήσεις, τεχνολογικός εξοπλισμός...) στη βάση της αντίληψης, ότι θα επιταχυνθεί η εκβιομηχάνιση δια μέσου της πολιτικής υποκατάστασης των εισαγωγών και της προώθησης των εξαγωγών.

Έτσι εξασφαλίστηκε η συνταγματική κατοχύρωση⁵ της δραστηριότητας του ξένου κεφαλαίου και διαμορφώθηκαν οι όροι εισδοχής και το θεσμικό πλαίσιο, που αποτελείται από μια σειρά νόμων (βασικοί νόμοι 2687/53 και 4171/61), αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής και του Υπουργικού Συμβουλίου καθώς και Συμβάσεων του Ελληνικού Δημοσίου με το φορέα της ξένης επένδυσης. Αυτή η αναπτυξιακή πολιτική, ενίσχυσε αντικειμενικά, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, τις διαδικασίες εισαγόμενης "έτοιμης" εκβιομηχάνισης.

3. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Προγράμματος 1950-53 (σελ. 89) ο πληθυσμός της χώρας ήταν στο τέλος του 1950 8.010.000 άτομα από τα οποία το εργατικό δυναμικό ήταν 3.640.000 άτομα. Η κατανομή τους κατά κλάδο ήταν: Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση, Αλιεία 1.962.000, Μεταλλεία-Λατομεία 10.000, Βιομηχανία 140.000, Βιοτεχνία 390.000, Οικοδομές 51.000, Συγκοινωνία 130.000, Δημ. Έργα 50.000, Εμπόριο 360.000, Τράπεζες και Κοινή Ωφέλεια 23.000, Ελεύθερα επαγγέλματα και προσωπικές υπηρεσίες 87.000, Δημόσιες υπηρεσίες 117.000, Χωροφυλακή και Ενοπίλες Δυνάμεις 170.000. Η εξέλιξη της παραπάνω διάρθρωσης είναι ανάλογη και στις προσεχείς δεκαετίες με σημαντική αύξηση στο εμπόριο, υπηρεσίες, οικοδομές. Έτσι το 1961 το εμπόριο, τράπεζες, ασφάλειες απασχολούσαν 263.000 άτομα, το 1971 απασχολούσαν 413.000 και το 1982 απασχολούσαν 652.000 άτομα. Οι οικοδομές και τα δημόσια έργα απασχολούσαν το 1961 166.000 άτομα, το 1971 255.020 άτομα και το 1982 απασχολούσαν 294.000 άτομα. Οι υπηρεσίες (δημόσιες, δημοτικές και ιδιωτικές) απασχολούσαν το 1961 443.000 άτομα, το 1971 409.000 άτομα και το 1982 571.500 άτομα. Η βιομηχανία και η βιοτεχνία απασχολούσαν το 1961 489.000 άτομα, το 1971 554.000 και το 1982 681.000 άτομα.

4. Τ. Γιαννίτσας: Προβλήματα της ελληνικής ανάπτυξης', περιοδικό Οικονομία και Κοινωνία, τεύχος 1, Μάιος 1979, σελ. 32.

5. Βλ. άρθρο 112 του Συντάγματος του 1952. 'Δια νόμου εφόποις εκδιδόμενου ρυθμίζονται τα της προστασίας των επενδύσεων εν τη χώρα ξένων κεφαλαίων'.

Παράλληλα, λόγω της μεγάλης σημασίας της γεωργίας (η συμμετοχή των γεωργικών προϊόντων στο εξαγωγικό εμπόριο στην τετραετία 1935-38 ήταν 87,9% και την τριετία 1947-49 έφτασε το 89,5%), το τριετές οικονομικό πρόγραμμα 1950-53 πρόβλεπε: α) την αύξηση της παραγωγής και τη βελτίωση της ποιότητας των γεωργικών προϊόντων, β) τη μείωση του κόστους παραγωγής, γεγονός που θα διευκόλυνε την αντιμετώπιση του ανταγωνισμού στην εσωτερική και εξωτερική αγορά, και γ) την εντατικότερη και τελειότερη αξιοποίηση των γεωργικών προϊόντων και την ευχερέστερη διάθεσή τους στις αγορές του εσωτερικού και του εξωτερικού, ελπίζοντας ότι η πραγματοποίηση αυτών των στόχων, θα συντελούσε στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος, στην ελάττωση της υποαπασχόλησης του γεωργικού πληθυσμού και στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών.

Οι επιδιωκόμενοι όμως σκοποί και τα αναμενόμενα αποτελέσματα, ιδιαίτερα στην απασχόληση, θα ήταν αυτά που προβλέπονταν από το πρόγραμμα 1950-53 μόνο εφόσον η απορρόφηση της πλεονάζουσας και μεταναστεύουσας αγροτικής δύναμης, που προέκυψε από την προοδευτική εκμηχάνιση της γεωργίας και τα εγγειοβελτιωτικά έργα⁶, από τους βιομηχανικούς κλάδους που παράγουν τα μέσα τεχνολογικού εξοπλισμού και έργων υποδομής στη γεωργία. Στην Ελλάδα όμως, με τη διαμορφούμενη οικονομική διάρθρωση και τη βιομηχανική και τεχνολογική υπανάπτυξη, δεν δημιουργήθηκαν οι αντικειμενικές προϋποθέσεις απορρόφησης αυτής της αγροτικής δύναμης, αφού τα μέσα μηχανολογικού εξοπλισμού για τη γεωργία, είτε ήταν από το εξωτερικό, είτε από ορισμένες βιομηχανικές μονάδες που παρήγαγαν προϊόντα χρησιμοποιούμενα για τις εγγειοβελτιωτικές εγκαταστάσεις της γεωργίας, είχαν εισαγάγει καθολοκληρία τον τεχνολογικό τους εξοπλισμό από τις αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες. Με άλλα λόγια, η τεχνολογία, που η χρησιμοποίησή της στη γεωργία δημιουργεί πλεονάζον εργατικό δυναμικό, δεν εξασφαλίζει και την απορρόφηση αυτού του δυναμικού το οποίο, από τη στιγμή που η τεχνολογία εισάγεται, δεν μπορεί αντικειμενικά να απασχοληθεί στην εγχώρια βιομηχανία για την παραγωγή της.

Παράλληλα, η σημαντική διαφορά ανάμεσα στο αγροτικό εισόδημα και το μέσο εισόδημα του συνολικού πληθυσμού κι ακόμα περισσότερο του αστικού πληθυσμού⁷ σε συνδυασμό με τη μικρή έκταση γεωργικής καλλιέργειας που οι αγρότες αυτής της κατηγορίας στο διάστημα της τριετίας 1966 - 1968 αποτελούσαν σύμφωνα με στατιστική έρευνα της ΑΤΕ το 26,5% του συνόλου των αγρωτών, συνέβαλε στη μείωση των απασχολούμενων στη γεωργία κατά τη δεκαετία του 1960. Το 16,5%, δηλ. 605.654 αγρότες, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία των δύο απογραφών, δεν απασχολούνται πλέον στη γεωργία.

6. Την περίοδο 1961 - 1971 παρατηρούμε αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας, αποτέλεσμα της βιομηχανοποίησης της καλλιέργειας και της ευρύτερης χρησιμοποίησης λιπασμάτων. Τα τρακτέρ αυξήθηκαν από 24.533 το 1962 σε 95.342 το 1969. Η χρήση λιπασμάτων αυξήθηκε από 603.347 τόννους το 1961 σε 983.000 τόννους το 1969. (Βλ. Συλλογική εργασία Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση, Κάλδος, 1974, σελ. 45.)

7. Το 1967 σύμφωνα με τη διαπίστωση του 5ετούς προγράμματος 1968 - 1972, το μέσο ετήσιο εισόδημα κατ'απασχολούμενο άτομο στη γεωργία αποτελούσε μόλις το 38,4% του μέσου βιομηχανικού και το 33,9% του μέσου εισοδήματος των υπηρεσιών. Στην εικοσαετία 1951 - 1970 παρατηρούμε μια μέση ετήσια αύξηση του εθνικού εισοδήματος κατά 6,48%. Ενώ όμως το προϊόν από τη μεταποίηση αυξήθηκε κατά 10,3% το χρόνο, το προϊόν της γεωργικής παραγωγής αυξήθηκε κατά 3,8%. Ειδικά την τετραετία 1967-70 η μέση ετήσια αύξηση ήταν 1,8%. Η μείωση του αγροτικού εισοδήματος σε σχέση με το εισόδημα των άλλων τομέων της οικονομίας, ήταν αποτέλεσμα της γενικής τάσης συγκέντρωσης του κεφαλαίου στα αστικά κέντρα και στη συνεχή χειροτέρευση των όρων ανταλλαγής των αγροτικών προϊόντων.

Ετσι, η καθαρή μετανάστευση (υπεροχή αναχωρήσεων έναντι αφίξεων ελλήνων πολιτών) προσέγγισε σ'αυτή τη δεκαετία τα 504.300 άτομα και ξεπέρασε την αύξηση του πληθυσμού που παρέμεινε στη χώρα η οποία έφτασε τα 356.330 άτομα ανάμεσα στις δύο απογραφές. Εάν αθροίσουμε την καθαρή μετανάστευση και την αύξηση του πληθυσμού, τότε προκύπτει η συνολική αύξηση του πληθυσμού, που είναι 860.830 άτομα και σε ποσοστό 10,23%. Με άλλα λόγια, η καθαρή μετανάστευση απορρόφησε σ'αυτή τη δεκαετία το 58,5% της συνολικής αύξησης του πληθυσμού.

Σύμφωνα με υπολογισμούς, το 60% των μεταναστών προέρχονταν από αγροτικές περιοχές, που σημαίνει ότι η καθαρή μετανάστευση από την ύπαιθρο στο εξωτερικό ήταν 302.600 άτομα, που προστιθέμενη στην εσωτερική μετανάστευση (που σύμφωνα με την αύξηση του ημιαστικού και αστικού πληθυσμού ανάμεσα στις δύο απογραφές) ήταν 605.654 άτομα, διαμορφώνοντας έτσι το επίπεδο της συνολικής μετανάστευσης σε 900.000 άτομα, δηλ. η συνολική μείωση του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία του 1960 ήταν 21% περίπου.

Ταυτόχρονα, οι περιορισμένες δυνατότητες απορροφητικότητας του πλεονάζοντος αγροτικού και μεταναστεύοντος εργατικού δυναμικού από μέρους της εγχώριας βιομηχανίας (που η παραγωγή της σημείωσε αύξηση στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας) για τους λόγους που προαναφέραμε, συνέβαλαν στη μετατροπή του μεταναστευτικού ρεύματος προς τα αστικά κέντρα σε άνεργο εργατικό δυναμικό, παρά τις επιδιώξεις του προγράμματος 1959 - 53⁸ που αποδείχθηκαν ανέφικτες, από τη στιγμή που δεν τέθηκαν από την αναπτυξιακή πολιτική οι βασικές προϋποθέσεις επίτευξής τους.

Συγκεκριμένα, το επίπεδο της ανεργίας, το 1963 σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, ήταν 75.000 άτομα. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της πρεσβείας των ΗΠΑ, η ανεργία στην Ελλάδα το 1961 ήταν 500.000 άτομα⁹. Σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις¹⁰, η ανεργία ήταν 800.000 άτομα, με εργατικό δυναμικό 3.664.000 ατόμων. Τέλος, σύμφωνα με την οικονομική υπηρεσία της Εμπορικής Τράπεζας¹¹ η ανεργία το 1961 ήταν 238.900 άτομα ή 6,5% του ενεργού πληθυσμού (3.600.000 άτομα) και υπολογίζοντας και τους υποαπασχολούμενους στη γεωργία, η ανεργία έφθανε το επίπεδο των 863.600 ατόμων ή 26,6% του ενεργού πληθυσμού. Παράλληλα, η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε από το 1961 που ήταν 33 δισ. δρχ. σε 64 δισ. δρχ. το 1961, δηλ. σχεδόν διπλασιάστηκε.

Ειδικότερα, ο δείκτης της βιομηχανικής παραγωγής με βάση το 1959, αυξήθηκε σε 229,2 το 1969 και η απασχόληση αυξάνεται με αργούς ρυθμούς (2,8% κατά μέσο όρο ανά έτος από το 1959 ως το 1965)¹² και σε ορισμένους κλάδους (βιομηχανία υφασμάτων, ειδών ενδυμασίας, υπόδησης και καπνού) παρατηρούμε μείωση της απασχόλησης σε απόλυτους αριθμούς στην περίοδο 1963 - 1969¹³.

8. Υπουργείο Συντονισμού: "Υπόμνημα επί τριετούς προγράμματος 1950-53", Αθήνα, Ιανουάριος 1951, σελ. 144.

- S. Rombois: L'émigration Grecque en Allemagne federale, Memoire pour le D.E.S., Paris 1976, σελ. 10.

9. Basic Facts of Greek Economy, Athens, 1964.

10. Γ. Γρίβας: Η Ελλάδα από το 1940 στο 1974, Αθήνα 1974, σελ. 51.

11. Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος: Οικονομικό Δελτίο, αριθ. 65/Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1970, σελ. 11.

12. Α. Κιντής: Οικονομική ανάλυση της ζήτησης εργασίας, Αθήνα, 1970, σελ. 146 και 164.

13. Πριν από το 1950, η επεξεργασία 20 μέχρι 25 εκατ. χιλιογρ. καπνού απασχολούσε 17-18 χιλιάδες άτομα. Το 1964 - 1965 η επεξεργασία 45 εκατ. χιλιογρ. απασχολούσε 5-6 χιλιάδες άτομα (Στοιχεία ΟΟΣΑ). Βλ. Συλλογική έκδοση "Οικονομική ανάπτυξη και Μετανάστευση στην Ελλάδα", Κάλβος, Αθήνα 1974, σελ. 40.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μελέτης για την απασχόληση στην Ελλάδα¹⁴, ανάμεσα στο 1951 και στο 1961 η αύξηση της παραγωγής ήταν αποτέλεσμα μιας αύξησης της απασχόλησης κατά 10% μόνο, μιας αύξησης του χρόνου εργασίας κατά 25% και μιας αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας κατά 65%. Ανάμεσα στο 1958 και στο 1964 η αύξηση της απασχόλησης συνέβαλε κατά 33,3% στην αύξηση της παραγωγής, ενώ το αντίστοιχο αποτέλεσμα μιας αύξησης των ωρών εργασίας ήταν μόνο 10% και εκείνο της παραγωγικότητας ήταν 50%.

Ετσι, αυτό το επίπεδο της ανεργίας που δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα της αναπτυξιακής πολιτικής που εφαρμόστηκε, (η οποία συμπυκνώνεται στη στρατηγική της εκμηχάνισης της γεωργίας και της εισαγόμενης εκβιομηχάνισης) εδραιώνεται η οικονομική διάρθρωση που διαμορφώθηκε τη μεσοπολεμική περίοδο, με κύρια χαρακτηριστικά της τη διόγκωση των υπηρεσιών καθώς και τη βιομηχανική και τεχνολογική καθυστέρηση.

Ειδικότερα, στην περίοδο του προγράμματος 1950-53¹⁵ που το επίπεδο της ανεργίας ήταν 150.000 άτομα (εργατικό δυναμικό 3.640.000) προβλεπόταν στη διάρκεια του προγράμματος, η εξακολούθηση της ανεργίας και η αντιμετώπισή της με ευρείας κλίμακας μετανάστευση. Τα αναμενόμενα αποτελέσματα, εκτός από τη μείωση της ανεργίας, ήταν η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας και η χρηματοδότηση, ως ένα βαθμό, της επενδυτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα με τα μεταναστευτικά εμβάσματα¹⁶.

Ειδικότερα, αναφερόταν στο τριετές πρόγραμμα 1950-53 (σελ. 92) ότι *"η μετανάστευσις θα καταβληθεί προσπάθεια να οργανωθεί και να κατευθυνθεί ιδίως εις χώρας όπου αι συνθήκαι είναι ευνοϊκαί δια το ελληνικόν στοιχείον... Αλλά και η προσωρινή μετανάστευσις ενδιαφέρει ιδιαίτερας την ελληνικήν κυβέρνησιν. Αύτη θα συμβάλλει ουσιαστικώς εις την μείωσιν των δυσχερειών τας οποίας αντιμετώπιζει η ελληνική οικονομία έξω, παραλλήλως θα εβοηθή εις την κάλυψιν των εις εργατικάς χείρας ελλειμμάτων των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Προς τούτο, η ελληνική κυβέρνησις θα επιδιώξει την σύναψιν συμφωνιών μετά χωρών εισδοχής μεταναστών"*.

Κατά συνέπεια, η διερεύνηση αυτή της γενεσιουργού αιτίας της μετανάστευσης στη μεταπολεμική Ελλάδα και η επισήμανσή της ως ουσιαστικού στοιχείου της διαμορφούμενης οικονομικής διάρθρωσης, που κι αυτή αποτελεί οργανικό στοιχείο του καταμερισμού εργασίας και της θέσης που πήρε η χώρα στη σφαίρα των διεθνών συναλλαγών, συμβάλλει ουσιαστικά και αντικειμενικά στην αποσαφήνιση του προβλήματος. Ειδικότερα, η αποσαφήνιση αυτή συσχετίζεται με τις υποκειμενικές "θεωρίες" που αναζητούν τα αίτια των μεταναστευτικών κινήσεων στη φύση των Ελλήνων (κοσμοπολίτες, στοιχεία αναζήτησης και περιπέτειας) σε συνδυασμό με τις απόψεις που μιλούσαν για "Ευλογία και Κατάρα" ή "Μοίρα και Δόξα" και υποστήριζαν ότι ανέμεναν από τη μετανάστευση, απόκτηση βιομηχανικής εξειδίκευσης στις χώρες υποδοχής και αξιοποίηση αυτής της ειδίκευσης από την, εν τω μεταξύ, αναπτυσσόμενη εγχώρια βιομηχανία.

14. Ρ. Φακιολάς : Προσδιοριστικοί παράγοντες της βιομηχανικής απασχόλησεως εν Ελλάδι, Αθήναι, 1969, σελ. 141.

15. Υπουργείο Συντονισμού : Υπόμνημα τριετούς προγράμματος 1950-53, σελ. 91.

16. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα που το 1962 ήταν 131,1 εκατ. δολ. αποτελούσαν τη βασική πηγή των αόηλων πόρων. Το 1967 ήταν 232,1 εκατ. δολ. και το 1971 ήταν 458 εκατ. δολ. έναντι 34,5 εκατ. δολ. από την εμπορική ναυτιλία και 305 εκατ. δολ. από τον τουρισμό.

3. Επίλογος

Το κεντρικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945 - 1967), επικεντρώνεται στην παρατήρηση ότι η μετανάστευση, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, διαμορφώθηκε ως συνιστώσα της αναπτυξιακής πολιτικής και λειτούργησε ως δικλείδα ασφάλειας της αναπτυξιακής διαδικασίας, με τη συμβολή της στη μείωση της ανεργίας και στην άμβλυνση των σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων που απορρέουν από την ύπαρξή της.

Η άμβλυνση της ανεργίας δια μέσου των μεταναστευτικών κινήσεων αυτής της περιόδου, χωρίς την οργανική παρέμβαση στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, μετατόπισε χρονικά το πρόβλημα, που άρχισε να παίρνει πάλι διαστάσεις (για διαφορετικούς βέβαια λόγους) μετά το 1979 και σήμερα ανέρχεται σε ποσοστό 10% του ενεργού πληθυσμού. Ειδικότερα, στη δεκαετία του 1970, ο τομέας οικονομικής δραστηριότητας που ανέλαβε το βάρος της απορρόφησης του εργατικού δυναμικού ήταν, κατά κύριο λόγο, οι υπηρεσίες. Όμως η χρήση των νέων τεχνολογιών στον τομέα των υπηρεσιών, περιορίζει τις δυνατότητες απορρόφησης των ανέργων. Ετσι, ενώ η απασχόληση στις υπηρεσίες το 1960 αντιστοιχούσε στο 32,3% της απασχόλησης του πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, στη δεκαετία του 1980 αντιστοιχούσε στο 72%, γεγονός που σημαίνει ότι αυτή η σχέση απασχόλησης ανάμεσα στις υπηρεσίες και τους άλλους τομείς δραστηριότητας, ενισχύει την υπάρχουσα διαρθρωτική ανισορροπία ανάμεσα στην παραγωγική και τη μη παραγωγική σφαίρα της ελληνικής οικονομίας καθώς και την ανισορροπία ανάμεσα στην πραγματοποίηση και την παραγωγή υπεραξίας.

Κατά συνέπεια στη δεκαετία του 1990, η μη δυνατότητα απορρόφησης της σταδιακά αυξανόμενης ανεργίας από το μεταναστευτικό φαινόμενο και την αύξηση της απασχόλησης, αναδεικνύει την αναγκαιότητα παρεμβάσεων της οικονομικής πολιτικής στη διάρθρωση της οικονομίας καθώς και στη διάρθρωση του χρόνου εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Basic Facts of Greek Economy, USA Embassy, Athens 1964.

Γιαννίτσος Τ., *Πρόβλήματα της Ελληνικής Ανάπτυξης*, Περιοδικό "Οικονομία και Κοινωνία", Τεύχος 1, Μάιος 1979.

Γρίβας Γ., *Η Ελλάδα από το 1940 στο 1974*, Αθήνα, 1974.

Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος, Οικονομικό δελτίο, αρ.65/1970.

Θεοδώρας Θ., *Στοιχεία για την Εργατική Τάξη στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975.

Κιντής Α., *Οικονομική Ανάλυση της Ζητήσεως Εργασίας*, Αθήνα 1970.

"*Νέα Οικονομία*", Χρόνος Α', Τεύχος Β', Ιούνιος 1947.

"*Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση*", Συλλογική εργασία, Κάλβος, Αθήνα 1974.

Robolis S., *L'emigration grecque en Allemagne Federale*, Paris 1976.

Σακκάς Δ., *Ο Κλάδος των Μηχανοκατασκευών στην Ελλάδα*, ΚΕΠΕ, Αθήνα 1982.

Υπουργείο Συντονισμού, *Υπόμνημα επί Τριετούς Προγράμματος 1950-53*, Αθήνα 1951.

Φακιολάς Ρ., *Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Βιομηχανικής Απασχολήσεως*, εν Ελλάδι, Αθήναι 1969.